

послужи као писани траг о деди. Међутим, у том поступку крије се можда нешто још драгоценије, а то је једна врста читалачког завештања. На једном месту Поповић ће рећи следеће: „Истински читаоци морају своје читање подјелити с неким, као што и сви прави људи дијеле с ближњима оно најбоље у себи.” *Очишћавање душе* је суштински манифестација тога става. Ранко Поповић велики је читалац и увек дивно распричан о књижевности. Због тога допуштам себи да се присетим једне септембарске ноћи пре пандемије и поделим лично сећање: професор Поповић седи на дринској ћуприји, прича о књижевности с пријатељима и студенткињама, рецитује Црњанског. Таква распричаност је ваљда одлика сваког великог читаоца... Напослетку, покушамо ли ово дело свести под једну поруку, било би то Августиново *Tolle, lege*, Поповићева варијација *Accumbe, lege!* илисти простије „Сутра треба читати.”

Јована ТОДОРОВИЋ

КИШОВЕ ОПАСНЕ ВЕЗЕ

Данило Киш, *Из њрејиске*, Архипелаг, Београд 2021

*Нема човека који више воли да њрима њисма,
а да је мање оран да ја најише, нећо шћо сам њо ја.*

(Данило Киш)

Рећи за неку узбудљиву преписку да се може читати као епистоларни роман постало је већ својеврстан клише. Међутим, избор из кореспонденције Данила Киша (Архипелаг 2021) представља више него занимљиво штиво и по садржају и по концепцији, да му ни таква окамењена фраза не би много наудила. Након скромног избора Кишових писама, објављеног прије неколико година (КОВ 2005) на свега стотинак страна, најновије издање у колекцији изабраних дјела његовог ексклузивног издавача доноси обимну збирку пишчеве преписке на читавих шест стотина страница. Ријеч је о драгоценом приређивачком и издавачком подухвату, који несумњиво представља један од књижевних догађаја прошлогодишње продукције.

Поред класичне кореспонденције са пријатељима, писцима, уредницима, издавачима, преводиоцима, књига *Из њрејиске* садржи и неколико отворених, јавних писама, затим документарну грађу Кишове припреме за фамозно суђење поводом *Часа аналџомје*, биљешке и нацрте неисписаних дјела, „Досије Нобел” о несуђеном књижевном признању и још неколико интересантних писаних трагова из пишчеве архиве.

Тематски критеријум разврставања разнородног садржаја, који прати хронологију само у оквиру појединачних цјелина, придаје књизи доста од њеног реченог романескног карактера, будући да не представља најобичнији збир обједињених текстова. Инструктиван предговор издавача и доброг познаваоца Кишовог дјела, Гојка Божовића, и приређивачки поговор Мирјане Миоциновић, која је у напоменама кроз читав текст дала упутне податке о кореспондентима, те тумачења појединих загонетних мјеста, уоквирују ову преписку и поуздано воде читаоца кроз њену богату и вриједну материју. Божовић је у предговору дао сажетак остварене цјелине, какву ова писма уобличују: „Полазећи од околности живота самог, ова преписка показује изнутра и из највеће могуће близине један живот посвећен књижевности и неодвојив од ње, живот који истовремено почива на етичким захтевима и на поетичким принципима” (11). То су препознатљиве одлике Кишовог лика и дјела, које су књигом *Из њрејиске* изнова продубљене и учвршћене, са доста нових нијанси и нових црта на његовом стваралачком портрету.

Књигу отвара неколико јавних писама здружених под кишовским насловом „По-етика”, углавном већ публикованих у књизи *Varia*. Ријеч је текстовима о Селину и антисемитизму, дописа Франсоа Митерану и Милошу Стамболићу поводом судског процеса пјеснику Гојку Ђогу, и другим сличним пишчевим „ангажованим” иступима, подстакнутим политичком злоупотребом књижевности као његовој опсесивној теми. Како књигу затварају Кишов поменути концепт одбране пред судом и „Досије Нобел”, увиђа се да је она промишљено структурирана на начин да композиција истакне специфичност наречене *њо-ењике*; управо у смислу који јој је придавао пишући је разломљено како би истакао етички императив (свог) литерарног стваралаштва. Између та два одјељка смјештен је волуминозни епистолар у традиционалном значењу ријечи, који открива доста нових аспеката Кишовог професионалног и приватног живота.

Породична преписка („Живот сам по себи”) почиње чувеним писмом Едуарда Киша, пишчевог оца, које је аутору послужило као полазиште његовог великог романа *Пещаник*. Од посебног је значаја текстолошка обрада овог писма, којом је указано на све измјене, додатке, односно скраћења, која је Киш начинио смисаоно га прилагођавајући контексту романа. Публикације ове врсте своју кључну сврховитост проналазе у скрупулозно приређеној грађи, која пружа додатну – како се у приређивачким напоменама истиче – „научну корисност”, када је о будућим интерпретацијама умјетничког дјела ријеч.

Посебно су интересантна писма из Кишових дјечачких и младићких година: од његових неспретних гимназијских удварања, до писама пријатеља из старог завичаја, који ће касније постати модели појединих књижевних ликова његових књига. Затим долазе писма из војске, као

вриједна свједочанства Кишовог уласка у литературу, али и неких размишљања о књижевности, која откривају, односно потврђују поједине од раније познатих пишчевих склоности. Искрено обрадован Нобеловом наградом за Ива Андрића, Киш се у писму својој првој уредници, Роксанди Његуш, исповиједа ко је заправо његов фаворит од тројице неформалних југословенских књижевних репрезентативаца (Андрић, Црњански, Крлежа): „Наравно, ја лично сам дубоко уверен да је неправда опет победила (што не дезавуише Андрића нимало, нити моју радост) – Нобела је требало да добије – Крлежа. Но можда не данас, него још давно, још тридесетих година” (82). Кишова фасцинација Крлежом провијава у овим писмима (али и писмима кореспондената који их често повезују), нарочито у допису упућеном лично хрватском писцу након започете хајке на Киша и његову књигу новела *Гробница за Бориса Давидовича*. Унеколико плачљива исповијест свом узору наишла је на емотивно хладан, а вербално оштар одговор („Својим пером Ви дражите свијет око себе, више од тога, Ви га раздражујете намјерно, па шта се чудите томе као Поп Јоцина Фрајла?“, 529), чиме је запечаћена Кишова препуштеност неравноправној борби, коју је на крају ипак добио. Дирљива су, са друге стране, писма Оскара Давича и Драгослава Михаиловића, колега који су се пријатељу свесрдно ставили на располагање за помоћ у одбрани од нечасне чаршијске клевете. Из великог броја тих дописа реконструира се позадина афере око *Гробнице*, коју Киш јасно детектује у зависти неколицине писаца његове генерације, чијој је мањој даровитости, или барем неискуству, сам издашно излазио у сусрет. У једном писму својој америчкој уредници, Дренки Вилен, Киш сажима узроке оркестрираног прогона, најављујући свој *Час анатомије*:

У две речи: некад сам извесном Шћепановићу поправио (уколико то није преслаба реч) једну његову причу („Уста пуна...“) и то је био почетак сплетке против мене. Наиме, тај центлмен није могао поднети терет славе за коју је само делимично заслужио. Ја сам о свему томе наисао причу под насловом „Мајстор и његов ученик“, у којој сам, у виду параболе, описао тај наш заједнички посао, ту нашу неславну сарадњу. Он је на то организовао своје новинарско подземље, у које су се укључили сталнинисти, сматрајући да ће ме књижевним аргументима уништити, а ефикасност моје књиге ослабити. Није им пошло за руком. Најбоља пера наше земље (најмање из Србије!) дигла су се у одбрану моје књиге и мене самог. На томе се и завршило. Ја ћу, ипак, у својој књизи да рашчистим ствар до краја. Ето, тиме се бавим у последње време (263–264).

Уопште, преписка са поменутом агентницом познате издавачке куће Harcourt Brace Jovanovich, заслужне за Кишов велики пробој на амерички континент – која је трајала читаву деценију између 1975. и 1984. године – једна је од најпотпуније сачуваних кореспонденција објављених

у овој књизи и врло је важна за формирање слике успона пишчеве интернационалне славе. *Из њрејиске* је до сада најпотпунији извор за изучавање рецепције Кишовог дјела изван матичне културе – у њеним глобалним оквирима. Истовремено, будући да се са страним издавачима интензивно консултовао поводом превода својих дјела, нека од тих писма откривају Кишове интересантне традуктолошке рефлексije – размишљања аутора искусног и на том подручју књижевног посредовања. Такође, у писму Дренки Вилен, из 1976. године, Киш биљежи донекле апартну мисо о односу превођења поезије и прозе:

Као што знате, и сам сам преводилац, и до сада сам превео неких двадесет књига, што с француског, што с руског, што с мађарског и то – углавном – поезије! Проза је, мислим да и сами знате, ђаволски тешка за превођење, у њој нема, или бар не би смело бити, оне слободе коју човеку допушта стих, метар и рима, недореченост песме итд. Осим семантичког слоја, можда најлакшег за превођење, проза, добра проза, има и један други, па и трећи и четврти слој, опште интонације, боје тона итд (254–255).

Поред оваквих теоријских варијација о превођењу књижевности, исцрпна преписка са преводиоцима сопственог дјела обилује Кишовим детаљним прегледима рукописа прије штампе и минуциозним исправкама свих њихових пропуста и недостатака. Та писма, са бескрајним каталозима традуктолошких апорија, разрада потенцијалних рјешења, продорних увида у природу тог посла, свједочи о пишчевој посвећеној бризи за властиту презентацију у страним културама, што је очигледно имало битног утицаја на коначни исход тријумфалног изласка и присуства на свјетској књижевној позорници.

Кишова преписка свједочанство је и његове списатељске супериорности, сувереног владања стилем, будући да је у најбаналнијим поводи-ма, као што је, на примјер, молба за рјешавање стамбеног питања, испољио способност да се литерарно поигра и испише неконвенционалан текст једним крајње конвенционалним, административним поводом (85–89). Његова писма истовремено обилују хумором, као Кишовим препознатљивим и сигурним оружјем у борби против сваке врсте дилетантизма, неразумијевања, па и злонамјерности, које су га у литерарном раду ријетко мимоилазиле. Све поменуте књижевне компетенције, од преводилачких до пародијских, илуструје писмо Југославу Влаховићу поводом његове слике *Свејска крава*. Варирајући, наиме, један стих, Киш своје дивљење према пријатељевом умјетничком дјелу исказује кеноовски надахнутим „стилским вјешбама”, за чије је постојање на српском језику управо он заслужан:

Један руски песник је певао:

*Земља ње лежии на слонах
А на Иванах...*

Што би у бретоновској светогрдној варијацији могло, сада, после појаве *Свейске краве*, да се варира светогрдно-балкански-светски итд:

*Земља не лежи на рукама бојова
Него између реја и крављих ројова...*

Или старински, сељачки, новокомпоновано:

*Зелени се на ливади љрава
Цео свей је за ме моја крава...*

Или, попински:

*На хрѣју јој
Вечни лег
Под љрбухом јој
љлове љалије*

*На срцу јој
Африка*

*Моја јој је љубав
близу срца*

*Врај јој љријисла
свейина... (217–218).*

У овако богатој дискурзивној оркестрацији, која се креће у распону између теоријског, са једне, и поетског карактера преписке са друге стране, крије се још један од битних момената њене истакнуте романистичности. Та полифонија стилова и текстуалности управо је карактеристична за пишчеву прозу, па не чуди ни њено присуство у епистолару као литерарном жанру *sui generis*, чега је Киш и те како свјестан, будући да на више мјеста експлицира поимање таквог писања као оставштине за будућност.

Кишова преписка важна је колико по његовим писмима, толико и по писмима упућеним њему самом, која чине претежнији дио епистолара (од 723 колико их има у књизи њих 445 потписују друге особе). Из великог броја кореспондената издвајају се обимни дописи Борислава Пекића на различите теме, писани из његовог лондонског изгнанства; проицљива запажања дубровачког пјесника Милана Милишића о Кишу и његовој литератури; или драгоцјено исцрпно свједочанство Авда Мујчиновића са промоције књиге *Нарцис без лица* Драгана М. Јеремића, која је означила коначни пораз Кишових опонената у поменутој полемици. Ту су, затим, писма страних писаца, од Милана Кундере до Сергеја Довлатова, из којих се може пратити и дјелимично реконструисати Кишово присуство и дјеловање у ондашњим европским и свјетским књижевним

токовима. Као и свака добро приређена књига ове врсте (уз упадљив недостатак регистра имена, који би у наредном издању неизоставно требало исправити), Кишова преписка постаће незаобилазан резервоар грађе за даља истраживања и интерпретације његовог дјела, бивајући истовремено занимљивом лектиром свим посвећеним читаоцима Кишовог вољеног, високо цијењеног, а несумњиво вриједног опуса.

Др Влаган С. БАЈЧЕТА
Научни сарадник
Институт за књижевност
и уметност, Београд
bajcet@yahoo.com

МИ ТЕ ПЕРОМ ОБНАВЉАМО

Богородица Љевицка у њесмама, приредиле Радмила Кнежевић и Лела Марковић, Призрен 2020

Ова књига-зборник, духовни је и симболички корак ка обнови девастиране цркве Богородице Љевишке у Призрену. У књизи се налазе сто три песме посвећене цркви, а приређивачи књиге су исписнице рођене у Призрену. Обе су књижевнице, активне уметнице и није случајно што су се одлучиле да поезијом бране ову светињу „као зеницу ока свога”. У времену, када су многи споменици културе на Косову и Метохији девастирани, решиле су да укажу на њихов неспорни континуитет кроз векове, што доказују и ове песме које прате инспирацију песника од давнина, па и генерација поета током читавог XX века.

Мало цркава се може похвалити бројем песника које је инспирисала и који су јој, за вечност, посветили своје стихове. Многи путници, боготражитељи, добронамерници, као и освајачи кроз векове, нису остали равнодушни пред њеном монументалношћу, узвишеношћу и лепотом. Стога је било право задовољство радити на овој књизи.¹

У уводној речи јереја Ђорђа Стефановића, старешине цркве, сазнајемо појединости из историјата ове светиње која је претрајала векове, харана, паљена и изнова се појављивала, лепша и пркоснија. Њена најзначајнија фреска Богородица Елеуса (Милостива) са Христом Хранитељем, звана Богородица Љевишка, по којој је црква данас позната, сеже у време 1220–1230. године. Црква је, заједно са осталим светињама у Призрену вековима чувала православну веру и српски национални идентитет.

¹ *Богородица Љевицка у њесмама*, „Реч приређивача”, стр. 170.